

ЛЕГКІ ГРОШІ Й КРИЗА ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Надмірна концентрація грошей вбиває капіталізм і реанімує феодалізм (у нових шатах)

Октявіан Ксенжек
доктор хім. наук,
професор
Українського державного
хіміко-технологічного
університету,
м. Дніпропетровськ

Людство переживає важкі часи. Всі труднощі приписуються глобальній економічній кризі, що виникла зненацька, як цунамі. Тривожні попередження лунали неодноразово, але марно. Зрозумілі пояснення причин відсутні дотепер. Людям вселяють втішливу думку, що подібні події відбувалися раніше, отже, не варто боятися — усе налагодиться, треба лише затягти паски. Насправді стан справ є набагато гіршим. Людство проявило чудову винахідливість в оволодінні матеріальним світом, але виявляє прикру нездатність досить розумно організувати власне життя на планеті, щоб продовжити своє існування як виду. Воно почало навіть втрачати деякі свої минулі досягнення. Людство значною мірою живе, позичаючи у власного майбутнього; однак рано чи пізно борги треба віддавати. Це може викликати крах капіталізму: на місце творців прийдуть власники, щоб правити Новим світом, який багато в чому буде подібний до феодального суспільства.

1. Вступ

"I work all night, I work all day, to pay
the bills I have to pay
Ain't it sad
And still there never seems to be a
single penny left for me
That's too bad

Money, money, money
Must be funny
In the rich man's world.....

So I must leave, I'll have to go
To Las Vegas or Monaco
And win a fortune in a game,
my life will never be the same."

"Я працюю цілу ніч, я працюю цілий
день, лише щоб сплатити рахунки, які
треба сплатити, Просто туга,
І здається, мені ніколи не
залишається жодного пенні,
І це дуже погано

Гроші, гроші, гроші
Повинні діставатися легко
У світі багатіїв...

Ось чому я повинна, просто змушена
поїхати У Лас-Вегас або Монако
І виграти багато грошей,
Тоді моє життя стане іншим..."

Ці рядки — з тексту чудової пісні відомої шведської групи "ABBA", дуже популярної років тридцять тому (дивіться й слухайте тут [1]). Можна вважати такий екскурс у лірику недоречним під час обговорення серйозних проблем сучасної економіки, але таке жорстке судження навряд чи є правильним. Насправді, пісня в дуже простій і доступній формі торкається деяких найбільш актуальних питань сучасного життя в його економічних, соціальних і психологічних аспектах, які близькі й зрозумілі майже кожному. Щиро висловлена глибока незадоволеність працюючої людини умовами свого життя, її розуміння, що є інший світ, у якому гроші дістаються набагато легше, і вказано навіть на можливий шлях до цього бажаного світу — через Лас-Вегас або Монако. Зараз через Інтернет удосталь пропонують набагато легші можливості збагачення. Однак, за останні тридцять років багато чого змінилося. Незважаючи на значний технічний прогрес, ступінь незадоволеності людей зріс, і в багатьох країнах він вилився в масові рухи протесту, досить часто супроводжувані жорстокою реакцією поліції.

Може здатися дивним, але ці дуже важливі моменти виявилися поза увагою, вочевидь, всіх 68 лауреатів так званої "Нобелівської премії з економіки" (яка насправді зовсім не Нобелівська премія, а лише "Премія в економічних науках, заснована в 1969 р. Банком Швеції [2] на згадку про Альфреда Нобеля"). Економісти, однак, головним чином стурбовані набагато естотнішими для них проблемами, такими як максимізація прибутку великих компаній. Вони настільки глибоко занурені в їхні корпоративні справи, що навіть не звернули уваги на погрозу глобальної кризи, вже не кажучи про те, щоб їй запобігти. Тому ми повинні спробувати прояснити наші проблеми самостійно, не покладаючи серйозних надій на допомогу економістів.

Однією з проблем, що заслуговує детальнішого розгляду, є твердження "Гроші повинні бути легкими ...".

2. Гроші повинні бути легкими

Вираз "Легкі гроші" є, звичайно, сленгом, але "Усякий сленг — це метафора, а всяка метафора — це поезія" (Г. К. Честертон). Хоча ця метафора використовується щодо всіляких об'єктів, її загальний зміст дуже простий: легкі гроші — це надзвичайно великі суми грошей, отримані несутірними малими зусиллями.

Півстоліття тому для виробництва одного долара ВВП (валовий внутрішній продукт) у США було потрібно мати у фінансовому обігу приблизно один долар 50 центів. Двадцять років потому ця величина збільшилася до шести доларів; за наступні двадцять років — до п'ятдесятьох доларів. У середньому протягом 40 років фінансовий обіг збільшувався в 35 разів швидше, ніж ВВП. У наступні роки ця тенденція продовжилася [3, 4].

Таким чином, починаючи з середини минулого століття, частка ВВП у загальному фінансовому обігу неухильно зменшувалася. Вона становила приблизно 80% у 1956 р., але до кінця століття впала нижче 2% (див. рис. 1).

Явище катастрофічного зменшення продуктивності фінансового обігу протягом декількох десятиліть є дуже дивним і вимагає пояснення. Продуктивність праці у промисловому секторі безперечно не зменшилася, а, ймовірно, навіть помітно збільшилася, тому для обслуговування зростання виробництва було б достатнім приблизно пропорційне збільшення фінансового обігу. Насправді обсяг обігу виріс набагато більше.

Таким чином, **в економіці обертається грандіозний грошовий цикл, набагато потужніший, ніж потрібно для того, щоб обслуговувати виробництво.** Цей цикл не створює реального продукту — він перетворює розосереджені гроші великої кількості людей у сконцентровані гроші деяких обраних. Іншими словами — цикл продукує багатів, але не збагачує країну. Він не збільшує сукупний ВВП.

Люди охоче платять гроші за уявні, ілюзорні цінності: надії на майбутнє, обіцянки, очікування, спокуси, малоімовірні можливості, гарантії й т. ін. Безліч специфічних фінансових інструментів добування грошей успішно використовують цю особливість людської психології. Ці інструменти звичайно визначаються як "похідні" (derivatives). **Загальна сума грошей, включених у механізм похідних, досягає зараз фантастичного рівня — понад \$600 трильйонів [5]!** Взагалі, спосіб одержання грошей через похідні багато в чому схожий із тим, що використовується в Лас-Вегасі. Масштаби й конкретні форми відрізняються, але результати подібні — продукування легких грошей для світу багатів.

Варто зауважити, однак, що гра — не єдиний спосіб одержання легких грошей. Існує безліч інших шляхів. Деякі з них безперечно кримінальні, деякі баланують на межі злочинності й законності, деякі вважаються цілком респектабельними й навіть заохочуються.

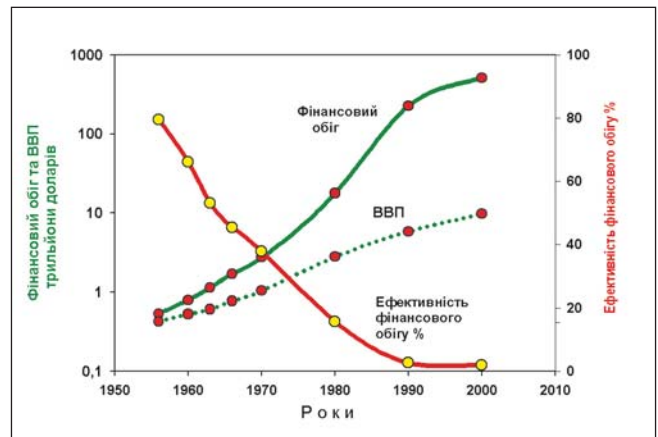

Рис. 1. Частка ВВП у загальному фінансовому обігу

Борги (клієнтів, звичайно) є важливим, можливо, навіть основним джерелом генерації легких грошей. Загальна сума боргу США досягає зараз (листопад 2011) приблизно \$55 трильйонів (\$670 тисяч на родину) [5]. Конгрес США законодавчо обмежує частину загального державного боргу, називану "національним боргом", причому ця межа регулярно підвищується й становить зараз трохи більше чверті загальної суми (\$15 трильйонів).

Взагалі, ця субстанція — борги — є улюбленим "продуктом харчування" лихварів, банків і всіляких інших кредитних організацій. Вони живуть на цій вишуканій їжі й почувають себе чудово. Їхня популяція успішно зростає й розмножується, не боячись, що їжі коли-небудь не вистачить. **Серед різних фінансових організацій банки, звичайно, є необхідним структурним компонентом економічної системи. Вони виконують важливу сервісну функцію забезпечення достатньо високої провідності системи відносно потоків віртуальної енергії, грошей. Однак не винагорода за виконання цієї функції, а саме борги приносять банкам найбільший прибуток.**

Функціонально борги — це інструмент перетворення мрії, очікувань і намірів у дійсність. Хтось бере кредит, щоб розширити бізнес, хтось сподівається перебороти тимчасові труднощі за допомогою позики й т. ін. У кожному випадку кредитор практично гарантовано одержує свій реальний дохід, тоді як імовірність реалізації планів боржника менш визначена.

Дуже великі борги звичайно виникають у результаті більш-менш складного ланцюга дій. Припустимо, хтось прагне зайняти високий державний пост, скажімо, стати президентом. Для здійснення своєї мети він повинен спочатку отримати кредит довіри своїх потенційних виборців. Кредит довіри в цьому сенсі є ніщо інше, як своєрідний борг, але специфічної природи: передвиборні зобов'язання можна розглядати як моральний борг. *Моральні борги часто сплачують менш акуратно, ніж грошові*, і нерідко виборна особа забуває про них незабаром після виборів. У більш слушному випадку вибрана особа використовує своє становище, щоб перетворити законодавчим шляхом свої власні передвиборні обіцянки в реальний державний борг. Якщо держава має змогу заплатити — все добре, якщо ж ні — будуть потрібні зовнішні позики. Однак тепер це вже стає проблемою держави, а не ініціатора, який, як вважається, свій моральний борг сплатив.

У результаті застосування такої або подібних технологій людство усе глибше загрузає у боргах. Наслідки можуть виявитися катастрофічними. **Майже у всіх судженнях про борги є досить цікава особливість. Ці судження завжди асиметричні. Вони стосуються боргів і боржників і майже ніколи — протилежної сторони, тобто кредиторів.**

Усім відомо, що США й інші розвинені країни в боргу на астрономічні суми, але майже ніхто не знає, кому вони заборгували. Звичайно кажуть, що банкам. І це дуже дивно. Банки взагалі не продукують ніяких реальних цінностей, їхня первісна роль у структурі держави — це обслуговування грошових потоків. Таким чином, як це воно трапилося, що багаті держави з потужною економікою залізли в борги, у багатьох випадках безнадійні, до своїх сервісних структур, банків? Це питання досить делікатне, й на нього не так просто знайти відповідь.

3. Людина й Гроші

Серед живих істот, які населяють Землю, Людина (*Homo sapiens*) займає унікальне місце. Хоча Людина у фізіологічному відношенні істотно не відрізняється від своїх біологічних попередників, її поява мала відчутний вплив на сам процес розвитку життя на планеті. Біологічна фаза еволюції змінилася фазою культурної еволюції, якій властивий набагато швидший темп змін. Все це відбулося в межах мізерно малого (в масштабах біологічної еволюції) строку в кілька десятків тисячоліть.

Безпрецедентний еволюційний успіх Людини є прямим наслідком її здатності використовувати більше енергії, ніж потребує фізіологія. Ця особливість Людини унікальна; ніякий інший вид живих істот, окрім Людини, не здатний використовувати енергію понад свої фізіологічні потреби. Саме ця відмінність зробила Людину Людиною [6].

Починаючи із самої появи людей і аж до початку індустріальної ери кількість надлишкової енергії, доступної окремій людині, була досить невеликою. Виникла, однак, потенційна можливість збільшити ресурс доступної енергії за рахунок об'єднання зусиль багатьох людей. Результат об'єднання, зрозуміло, повинен був залежати від кількості залучених людей і від ефективності організації їхніх загальних зусиль.

Люди вже давно знайшли унікальний принцип організації, який дозволив цілеспрямовано об'єднати зусилля мас. Це був **принцип ієрархічної організації суспільства у формі багатоярусної пірамідальної структури**. Цей принцип виявився одним із найфундаментальніших "винаходів" людства, у всякому разі, не менш важливий, ніж "винахід" колеса. Конкретні форми реалізації ієрархічного принципу модифікувалися й удосконалювалися протягом тисячоліть, але основний принцип зберіг своє значення дотепер.

До п'ятого або четвертого тисячоліття до н.е. люди накопили достатній досвід і змогли створювати й управляти дуже великими, високоструктурованими соціальними системами, здатними до самозбереження й розвитку. Стали виникати перші великі імперії античності. Це було визначною подією, переходом від передісторії людства до його історії.

Давні імперії створювалися примусом і насильством. Потрібні були приблизно ще два тисячоліття, поки люди не навчилися використовувати свій загальний ресурс додаткової, тобто яка перевищує фізіологічні потреби, енергії інших представників роду людського не тільки через примус як такий, але також, принаймні частково, через співробітництво — добровільну й вигідну для обох сторін взаємодію. Це стало ще одним значним кроком у ході розвитку людства. Він означав виникнення нового виду енергії, якого не було в природі, поки не з'явився й не досяг деякого граничного рівня розвитку *Homo sapiens*.

Цей особливий вид енергії існує тільки в середовищі людського суспільства й не існує поза ним [7]. Цей новий вид енергії з'явився, коли особисті здатності окремих людей використовувати додаткову енергію з'єдналися в певну безперервну сутність, що охоплює ціле суспільство. Ця **нова сутність, економічна енергія суспільства, отримала назву "ГРОШІ"**.

Люди, члени суспільства, стали специфічними носіями цієї нової енергії (подібно до того, як молекули нагрітого тіла є носіями теплової енергії).

4. Обережно, висока напруга!

Гроші — це енергія. Це не фігуральний вираз, не метафора, а реальність. Гроші мають цілу низку властивостей, притаманних іншим формам енергії. **Гроші визначають здатність здійснювати роботу. Гроші є сутністю, що зберігається: вони не виникають із нічого й не зникають безслідно. Гроші можна перетворити в інші форми енергії й навпаки.** Загальні властивості грошей як форми енергії були докладніше, хоча й не вичерпно, описані раніше [8]. Є серйозні причини повернутися до цієї теми, щоб з'ясувати деякі додаткові, але досить істотні обставини, що стосуються цього питання.

При контакті з енергією будь-якого виду варто бути обачним. Випадковий дотик до дуже гарячої чайної ложки може обпекти пальці. Контакт із джерелом електричної напруги в кілька десятків вольтів може бути неприємним або навіть небезпечним. Необдуманість при проведенні технологічного експерименту на атомній електростанції в Чорнобилі призвела до катастрофи глобального масштабу. Недостатня передбачливість проєктувальників японської атомної електростанції Фукусіма в комбінації з природним катаклізмом призвела до подібного трагічного результату. Взагалі, необхідний ступінь обережності зростає зі збільшенням концентрації використовуваної енергії. Це стосується всіх видів енергії. В цьому відношенні гроші як віртуальна енергія не є винятком. Проблема, однак, полягає в тому, що людство фактично нічого не знає про прийнятний рівень концентрації віртуальної енергії, тобто грошей, і тому легковажно прагне до їхнього необмеженого накопичення.

У XVI столітті приплив великої кількості жаданого багатства, золота й срібла, з Латинської Америки в Іспанію викликав різке зростання концентрації грошей. Це стимулювало тимчасовий розквіт Іспанської імперії, сприяло настанню "Золотого Століття" її культури, але призвело до непередбачених наслідків. Незабаром імперія занепала, і глибока інфляція охопила всю Європу. Цей драматичний епізод можна розглядати, імовірно, як перший випадок в історії, коли надмірно сконцентровані "легкі гроші" дуже серйозно вплинули на самий хід розвитку цивілізації. Наступний випадок, по суті цілком подібний, хоча він і розгортається в інших умовах, відбувається тепер, на наших очах і при нашій активній участі. Починаючи з минулого сторіччя, розвинені країни жадібно й прискореними темпами поглинають не легкодоступне золото, як Іспанія чотири століттями раніше, але величезну кількість нафти, носія енергії, що легко конвертується в гроші, цю віртуальну енергію економіки. У результаті за одне століття долар знецінився щодо золота приблизно у 65 разів.

*Артефакти, соціофакти і ментофакти — підсистеми культури, що відносяться, відповідно, до її технологічних, соціальних і ментально-ідеологічних компонентів. Визначення уведені видатним англійським біологом Джуліаном Хакслі.

**Саді Карно (1796-1832) французький фізик і військовий інженер; розробив теоретичні основи термодинаміки.

Важливо помітити, що в сфері артефактів*, де фігурують речі або пристрої, створені людьми, ми точно знаємо межі їхнього безпечного функціонування. Ми не будемо підключати пристрій, розрахований на номінальну напругу 12 В, до джерела напруги 220 В. Однак чи знаємо ми, яка, умовно кажучи, "величина напруги" грошей — цієї віртуальної енергії економіки — залишається безпечною для людського суспільства? **Яким є верхній рівень концентрації грошей, що його може витримати суспільство без руйнівних наслідків? Звичайно, ми цього не знаємо.** Ба більше, ми навіть не підозрюємо, що така межа може існувати й що підходити до неї небезпечно. Наївна, але поширена думка, "що більше, то краще" насправді є прямим наслідком давньої й завзятої самоізоляції економічної науки від сфери природничих наук, що ґрунтуються на твердих принципах універсального наукового методу.

Взагалі, *артефакти*, незалежно від того, чи прості вони як зубна щітка, чи величезні й складні як адронний колайдер, створюються на базі чітко визначених цілей і адекватних підходів і зусиль для їхньої реалізації. Серед *соціофактів* все відбувається зовсім інакше. Тут людська активність спрямована не на зовнішні об'єкти, якими можна керувати в міру своїх можливостей, а всередину, на їхній власний спосіб життя як членів суспільства. Люди щодо цього є одночасно й суб'єктами й об'єктами власної діяльності. Оскільки будь-яке суспільство неоднорідне, його цілі завжди розпливчасті, а творча діяльність слабо скорельована, найчастіше навіть суперечлива. Тому результати соціального розвитку зазвичай є важко передбачуваними. Доволі часто вони виявляються відмінними від очікуваних. Історія дає тому безліч прикладів, часом навіть драматичних.

Варто набратися мужності й визнати, що ми як людський рід дотепер маємо досить туманні уявлення щодо самих себе, так само як і щодо природних законів і реалістичних перспектив власного соціального розвитку. Фактично, наші уявлення перевантажені ілюзіями, суб'єктивними судженнями й надмірними самооцінками. Ми судимо про прогрес людства, беручи до уваги насамперед свої, безперечно вражаючі досягнення в сфері технології, але забуваємо або ж зневажаємо той очевидний факт, що цим досягненням немає навіть приблизної відповідності на інших координатах нашого розвитку — в областях *соціо-* і *ментафактів*. Темпи просування людства уздовж різних координат його еволюційного простору настільки відрізняються,

що втрачається взаємна коадаптація різних компонентів громадського життя. Це прямий шлях до втрати стабільності. Людство зобов'язане бути обережним.

5. Ефективність грошей залежить від їхньої концентрації

Залежність ефективності від концентрації є звичайною для різних форм енергії, наприклад, теплової або електричної. Гроші також є формою енергії й при надмірній концентрації можуть виявитися небезпечними. Таке застереження може здатися дивним, оскільки ми зазвичай вважаємо, що долар є доларом, незалежно від того, чи представлений він окремою монетою або ж є сотою частиною суми в \$100, яка представлена відповідною банкнотою, або

мільйонною частинкою суми на рахунку в \$1 000 000. Такий спосіб підрахунку числа грошових одиниць характеризує певну грошову суму тільки кількісно. Однак здатність грошей виконувати властиву їм функцію енергії — здійснювати певну роботу, залежить не тільки від їхньої кількості, але також і від якості.

Якість грошей пов'язана з функцією, іменованою ентропією [7]. Варто помітити, що ця функція характеризує не окремо взяті грошові одиниці, а певну грошову суму в цілому. Наступне рівняння дозволяє оцінити ентропію певної грошової суми (m):

$$S(m) = -m \log(m/M) \quad (1)$$

Тут $S(m)$ — ентропія грошової суми (m), що є частиною загальної суми грошей, які циркулюють у певній економіці, (M). Розділивши $S(m)$ на m , ми одержимо "питому ентропію" $s(m)$, тобто величину ентропії грошової одиниці в складі суми (m):

$$s(m) = \log(M) - \log(m) \quad (2)$$

Як можна бачити, "питома ентропія" грошей у сумі (m) тим менша, чим більша ця сума й чим менший повний грошовий обіг країни (M). Відповідно, чим більше розосереджені гроші, тим вища їхня питома ентропія.

У свою чергу, ентропія, асоційована з енергією, визначає можливу ефективність останньої щодо її здатності здійснювати роботу. Максимальна теоретично досяжна ефективність перетворення грошей у роботу (коефіцієнт корисної дії, η) залежить від відношення початкової величини питомої ентропії грошей (s_1) до її кінцевого значення (s_2), тобто від зміни концентрації грошей у ході процесу:

$$\eta = (s_2 - s_1) / s_2 = 1 - (s_1 / s_2) \quad (3)$$

Це рівняння повністю відповідає відомому рівнянню *Саді Карно*** для максимальної ефективності перетворення теплової енергії в роботу ідеальним тепловим двигуном, що функціонує без внутрішніх втрат. Для реальної системи перетворення енергії, чи то тепловий двигун або об'єкт економіки, функціонування якої супроводжується неминучими втратами, варто використовувати відповідно модифіковане рівняння, що враховує ці втрати [7]:

$$\eta = 1 - (s_1 / s_2)^{0,5} \quad (4)$$

Потенційна ефективність грошей залежить від концентрації досить істотно. З рівняння (3) видно, що при фіксованому значенні кінцевої концентрації грошей (відповідно, при фіксованому значенні s_2), максимально можлива ефективність грошей при здійсненні роботи пропорційна приросту питомої ентропії ($\Delta s = s_2 - s_1$) або, що те саме, логарифму степеня розосередження грошей при оплаті роботи. Розглянемо, наприклад, грошові суми, рівні, відповідно, одній тисячі, одному мільйону й одному мільярду грошових одиниць, що підлягають розосередженню в спадному сегменті виробничого циклу до базового рівня окремих одиниць. Прирости питомої ентропії в цих трьох випадках дорівнюватимуть 3, 6 і 9. Відповідно, кожна грошова одиниця, що спускається з "мільйонного" рівня, може здійснити (у принципі) удвічі більше роботи, ніж при спуску з "тисячного" рівня, а при спуску з "мільярдного" рівня — у три рази більше.

Таким чином, маючи на увазі кількість роботи, що може здійснити один мільярд грошових одиниць, можна записати рівність, яка на перший погляд здається дивною:

$$1 \text{ мільярд} \approx 1500 \text{ мільйонів} \approx 3 \text{ мільйона тисяч}$$

Ця рівність не узгоджується зі шкільною арифметикою, але вона відображає факт нелінійності поведінки грошей — факт фундаментального значення, який або є невідомим більшості економістів, або ігнорується ними як не відповідний традиційним уявленням.

6. Нелінійність грошей і деякі її наслідки

Нелінійність поведінки притаманна дуже багатьом об'єктам, з якими ми постійно маємо справу. Їхня загальна особливість полягає у відсутності строгої пропорційності між причиною й наслідком. Наприклад, лампочка, яка увімкнена при номінальній напрузі, випромінює яскраве світло, але якщо напруга понизиться вдвічі, яскравість лампочки зменшиться не до половини й навіть не до чверті номінальної, а набагато більше, у десятки разів. А помітне збільшення напруги понад номінальне значення викличе яскравий спалах, і лампа перегорить. Інший простий приклад: візьміть шматок гумової стрічки й потягніть за кінці. Стрічка буде подовжуватися пропорційно прикладеній силі, виявляючи в такий спосіб лінійну поведінку. Однак по досягненню певного значення цієї сили лінійна поведінка перетворюється в нелінійну: стрічка втрачає еластичність, її опір розтягненню сильно зростає, і зрештою вона розривається. В обох описаних випадках нелінійність проявляється як ефект негативного зворотного зв'язку, який сприяє збереженню об'єкта й певною мірою відкладає його руйнування при дії занадто великих зовнішніх зусиль.

Нелінійність грошей проявляється в збільшенні їхньої потенційної здатності здійснювати роботу при зростанні концентрації. Такий характер нелінійності створює передумови для виникнення в економічній системі позитивного зворотного зв'язку, що, у свою чергу, таїть у собі потенційну загрозу стабільності. **Ефекти, що випливають із нелінійності грошей, є невеликими або взагалі непомітними на рівні сум, з якими більшість громадян мають справу в повсякденному житті, але вони стають істотними при підвищенні рівня концентрації грошей на кілька порядків величини.**

Зумовлене термодинамікою підвищення ефективності грошей при збільшенні ступеня їхньої агрегації викликає багато досить суттєвих наслідків. Один із них — це гігантоманія — нав'язлива ідея необхідності безперервного росту всього, що пов'язане із грошима — доходів, обсягів продукції, продажів, розмірів промислових компаній, висоти офісних будинків тощо. Безпосередньо пов'язане явище — прогресивне збільшення кількості грошей, залучених в економіку, особливо надмірно сконцентрованих грошей. Ще один наслідок — безпрецедентне зміцнення й швидке розбухання нового "поверху" ієрархічної піраміди економіки, а саме — фінансового.

У часи старого класичного, творчого капіталізму економічна піраміда суспільства була, якщо розглядати її спрощено, двоповерховою: унизу — наймані робітники, над ними — наймачі (капіталісти). Наймані робітники виконують роботу, наймачі організують її й створюють умови, щоб зробити її ефективною. Порівняно недавно виник і швидко розростається третій поверх, населений індивідуальними й корпоративними власниками величезних грошей, сконцентрованих набагато більше, ніж необхідно для забезпечення функціонування майже будь-якого виробництва. Мешканці цього поверху не стурбовані всерйоз проблемами перших двох поверхів — вони можуть просто найняти капіталістів, що представляють другий поверх ієрархії, разом з усіма їхніми підприємствами, так само, як капіталісти наймають своїх працівників. Сам капіталіст у такій триповерховій системі фактично втрачає свій статус незалежного суб'єкта економічної діяльності й перетворюється насправді в її об'єкт, керований із третього, фінансового поверху.

Ескіз "архітектурної композиції" триповерхової економічної системи наведено на рис. 2. Фундаментальна особливість сучасної "триповерхової" економічної системи полягає в тому, що її верхній "поверх", де концентрується величезна фінансова міць, фактично не є продуктивним. Там не виробляється нічого реального, тільки гроші, які виникають, образно кажучи, "з нічого". Однак насправді це не більше, ніж ілюзія. Енергія будь-якого виду, включаючи гроші, є консервативною сутністю. Вона не виникає з нічого, але може з'явитися в результаті перетворення інших форм енергії. Гроші як віртуальна енергія збільшуються в кількості й підвищуються в якості за рахунок витрати й зниження якості інших форм енергії. Це відбувається на перших двох поверхах економічної системи, де виконуються корисна робота й створюється дохід.

Мешканці третього поверху мають справу тільки із грошима, тобто з віртуальною енергією, залученою в економічний цикл на нижчих поверхах системи. Вони не беруть участі у процесах, які забезпечують сполучення з потоками технологічної енергії, і тому не продукують матеріальних цінностей. Однак вони забезпечують капіталістів, тобто мешканців другого поверху економічної системи, різноманітним асортиментом специфічних послуг, серед яких є й справді корисні. Натомість вони одержують значну частину доходу, створеного фактично на нижчих поверхах системи. Це здійснюється за допомогою безлічі механізмів, що ґрунтуються на нелінійності грошей, з одного боку, і деяких особливостях людської психології — з іншого. В будь-якому випадку мешканці третього поверху, що оперують надзвичайно сконцентрованими грошима, мають істотні переваги порівняно з мешканцями перших двох поверхів.

Варто зауважити, що **"третій поверх" економіки насправді не є абсолютно новим творінням сучасності. Новим є воістину вибухове зростання його впливу в сучасній економіці.** Функціонально й ідеологічно цей поверх має своє старе, але стійке коріння у лихварстві, такому ж давньому, як і самі гроші.

Понад два тисячоліття тому *Аристотель* описав деякі методи, які дозволяли торговцям отримувати гроші "із грошей". Європейські королі доволі часто зверталися до послуг лихварів, пізніше — банкірів. Релігії, християнська й інші, ставилися до цього виду діяльності по-різному, іноді засуджуючи або навіть забороняючи її, іноді — терплячіше або навіть зі схваленням. Так чи інакше, нинішній вражаючий, скоріше, навіть агресивний бум "третього поверху" економіки — це об'єктивно існуюче явище, що дуже сильно впливає на процеси в людському суспільстві не тільки в галузі економіки, але також і в соціальній та політичній сферах.

Рис. 2. "Архітектурний ескіз" триповерхової економічної системи

7. Мільйонери й мільяртери

Підвищення ефективності грошей зі збільшенням їхньої концентрації є дуже істотним фактором, що стимулює прагнення до необмеженого збагачення. Це цілком природно, оскільки що більшою сумою грошей володіє людина, то легше їй отримати ще більше. Багато з людей, яким удалося розбагатіти, згадували згодом, що найважчим для них був зароблений перший мільйон. Наступні мільйони діставалися їм, як правило, набагато легше. Таким чином, життя на вищих шаблях соціальних сходів є не тільки набагато комфортнішим, ніж на нижніх, але й набагато легшим. Потенційні переваги дуже великих грошей достатньо очевидні, для того щоб спонукати дуже багатьох дертися усе вище й вище на пік багатства.

Можна порівняти в цьому контексті ефективність грошей мільяртера й мільйонера. Звичайно, такий поділ на дві категорії є умовним. Головна різниця між ними визначається не капіталом, який вони мають, а належністю або до третього — фінансового — поверху економіки, або до другого — виробничого. Заради простоти умовно назвемо перших "мільяртерами", а других — "мільйонерами".

Гроші, якими вони володіють, відрізняються якісно. Гроші нашого гіпотетичного мільяртера більше сконцентровані, ніж гроші мільйонера (у тисячу разів). Відповідно, питома ентропія грошей мільяртера нижча (на три одиниці), отже їхня потенційна ефективність помітно вища. Ця різниця в рівні багатства не є чисто кількісною, а визначає досить істотні якісні відмінності в економічному статусі й соціальному стані, так само як і в поведінці представників цих двох категорій. **"Мільяртери", що володіють грошима в кількості, що перевищує потреби майже будь-якого виробництва, мають у своєму розпорядженні додатковий механізм отримання доходів, який фактично є недостатнім для "мільйонерів"**. Завдяки дуже високій концентрації грошей "мільяртери", принаймні більшість із них, можуть позбавити себе безпосереднього контакту із прозаїчними деталями виробництва. У цій ролі вони можуть використовувати "мільйонерів" з їхнім бізнесом, подібно до того як декількома століттями раніше лендлорди використовували посередників або орендарів. *"Мільяртери перестають бути капіталістами" у традиційному значенні слова, але стають великими власниками, чимось на зразок "фінансових лордів", або, задля стислості, "фінлордів"*. Варто помітити, що останнім часом істотних змін зазнала сама структура економічної системи. Проста двоповерхова схема *"капіталіст ↔ наймані робітники"* перетворюється в триповерхову: *"власник ↔ капіталісти ↔ наймані робітники"*. Корисна для суспільства робота виконується традиційною парою *"капіталісти ↔ наймані робітники"*, але приблизно половина сукупного доходу або навіть більше йде нагору, до власника великих грошей — інвестора. Навіть саме слово *"інвестор"* вимовляється зараз із деяким відтінком обожнювання, хоча головною чеснотою інвестора є лише надмірне багатство. Фактично, інвестори, цей підвид *Homo sapiens*, який особливо інтенсивно розплодився в другій половині двадцятого століття, є серйозною, хоча й замаскованою небезпечкою для економічної системи, відомої як капіталізм. Єдине, що вони продукують, це величезна кількість *"легких грошей"*, які вони здобувають шляхом перетворення в цю ефемерну субстанцію значної частини реальних доходів і цінностей, створюваних капіталістичними підприємствами. Капіталісти — ті з них, хто справді виробляє потрібний суспільству продукт, — не зовсім розуміють, що, використовуючи гроші інвесторів, вони відгодовують тих, хто незабаром буде керувати ними з висоти фінансового поверху економіки.

Залишаючись фактично поза контролем суспільства, власники великих грошей відчутно впливають на урядові структури, активно просувають ідеї глобалізації й наполегливо домагаються посилення своєї ролі в керуванні економічними й політичними справами держав. Крім того, вони, широко використовуючи засоби масової інформації, формують у суспільній свідомості толерантність і навіть замишування транснаціональним, ширяючим у небесах клубом "посвячених".

Тепер кілька слів на захист мільяртерів, принаймні деяких із них, або, точніше, — нашого розуміння їхньої ролі в сучасному житті людства. Не всі мільяртери однакові. Вони відрізняються один від одного не тільки величиною власного капіталу, але також своїми цілями й способами їх досягнення. Для небагатьох із них головним стимулом діяльності є прагнення реалізувати певну ідею, важливу, на їхню думку, для людства. Щодо перспективи одержання великих грошей, то це не є їхньою кінцевою метою, хоча й уявляється їм, зрозуміло, бажаною нагородою за труди й передумовою подальшого розвитку роботи. Цих мільяртерів можна поставити в один ряд із класичними фігурами золотого століття творчого капіталізму, які зробили величезний внесок у прогрес сучасної цивілізації, такими, як *Генрі Форд, Олександр Белл, Джордж Вестінгауз, Пол Гетті й ін.* Серед сучасних мільяртерів цієї категорії — *Білл Гейтс, "Googles" (Ларрі Пейдж і Сергій Брін)*.

Для інших, набагато численніших мільяртерів, саме перспектива одержання великих грошей є головним стимулом і кінцевою метою їхньої діяльності, тоді як способи досягнення цієї мети можуть бути будь-якими. У багатьох випадках вони домагаються успіху створенням широко розгалужених ланцюгів маленьких, однотипних, вузько спеціалізованих підприємств, монополізуючи в такий спосіб ту або іншу специфічну нішу масових потреб. Розповсюджені в усьому світі мережі ресторанів швидкого харчування МакДональдс або мережі готелів, такі як Шератон або Хілтон, — приклади саме такого роду. Легко зрозуміти, що високі доходи утворюються тут завдяки перевагам, що випливають із високого ступеня консолідації грошей. Насправді, роль, яку грає власник ланцюга безлічі підприємств, нагадує роль лендлорда стосовно його численних орендарів. Мільяртери цієї категорії, принаймні більшість із них, одержують свої доходи, використовуючи механізм, описаний на самому початку цього розділу. Власник дуже великих грошей може отримувати достатньо великий дохід, інвестуючи гроші відносно невеликими частинами в низку дрібних підприємств, які виконують корисну роботу, віддаючи інвесторові істотну частину своїх безпосередніх доходів заради самої можливості працювати.

Необхідно підкреслити ще одну, дуже важливу різницю між двома категоріями мільяртерів. Діяльність перших, що вносять принципово нові елементи в людське життя, сприяє збільшенню розмаїтості — технічної, соціальної, культурної. Цей дуже важливий фактор сприяє зміцненню стабільності суспільства, точно так само, як біологічна розмаїтість є умовою, що забезпечує стійке існування біосфери. Крім того, діяльність цих мільяртерів сприяє збільшенню зайнятості. Діяльність мільяртерів другої категорії, що сконцентрована в основному на максимізації доходів, навпаки, сприяє поширенню одноманітності в різних сферах життя, зменшуючи в такий спосіб резерв стабільності суспільства.

Але мільяртери, успіхи й багатство яких широко рекламуються, утворюють лише верхівку айсберга. Набагато істотнішу проблему може створювати постійне зростання діяльності різноманітних корпоративних структур, що спеціалізуються на здобутті переваг за рахунок використання фактора нелінійності грошей.

Головна і єдина мета таких структур — власне збагачення й зміцнення свого впливу. Швидко збільшення кількості людей (і організацій), що володіють або розпоряджаються надмірно сконцентрованими грошовими ресурсами, призводить до дуже важливих наслідків. Є, однак, труднощі у визначенні межі між допустимою й надмірною концентрацією грошей. Уявляється обгрунтованим розглядати концентрацію грошей як "надмірну", якщо вона істотно перевищує рівень, необхідний для підтримки нормального функціонування конкретного виробництва. Природно, що цей рівень може варіювати в широких межах залежно від типу виробництва; виготовлення дитячих іграшок вимагає, безсумнівно, менших витрат, ніж, скажімо, створення літаків.

8. Що таке Економіка — Засіб чи Ціль?

Можна знайти різні визначення слова "Економіка". Наприклад:

А — Система, що забезпечує виробництво й використання товарів і грошей у країні (Словник сучасної англійської мови "Longman Dictionary");

В — Спосіб, яким Бог підтримує активність у світі й управляє ним (Словник "Американська Спадщина", American Heritage Dictionary).

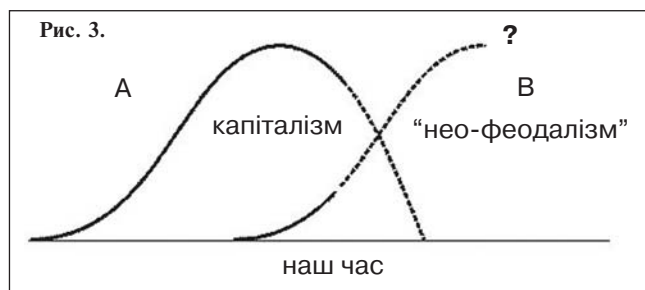
Між цими визначеннями є фундаментальна різниця. Відповідно до визначення (А) Економіка — це те, що роблять люди, щоб забезпечувати, підтримувати, поліпшувати й удосконалювати своє існування. У випадку (В) Економіка — це система, яку якась вища сила використовує для керування людьми (Бог — тут просто метафора, і в цьому контексті під ним варто розуміти, мабуть, якусь трансцендентну фінансову еліту). (А) представляє людей і виробничу систему, яка служить їм і управляється ними, тоді як (В) представляє нову "неофеодальну економіку", керовану недосяжним Ареопагом "хазяїв життя", які стоять на вищому щаблі, що спирається на підтримуючу й обслуговуючу його піраміду, базовий, найчисленніший щабель якої утворює, так би мовити, "біомаса".

Таким чином, (А) — це спадщина класичного капіталізму періоду його розквіту, а (В) — напористий "фінансовий капіталізм", що претендує на домінуючу роль у житті людства. У випадку (А) Економіка вважається не більше як підсистемою в структурі системи вищого рівня — держави, у житті якої вона виконує дуже важливу роль, але лише поряд з іншими підсистемами, необхідними для забезпечення існування й розвитку суспільства (освіта, охорона здоров'я, армія, юстиція й т. ін.). У другому випадку (В) передбачено інверсію структурних рівнів: підсистема — економіка — стає головною системою, тоді як суспільство перетворюється в сервісну підсистему економіки. Назва однієї з численних публікацій на цю тему звучить: *Як Служник Став Хижаком?* [9]. Це справді дуже серйозне питання. Приблизно 120 років тому, коли Антитрестовський закон Шермана був прийнятий Конгресом США, апетити фінансового капіталізму були трохи пригальмовані на деякий час, але зараз він бере реванш, агресивно й з помітним успіхом. Наслідки важко передбачити, але в будь-якому разі вони не здаються райдужними. Нинішня глобальна криза — один із цих наслідків.

9. Нова фаза капіталізму чи нова економічна система?

Людське суспільство є, безперечно, дуже складною системою. Її підсистема, економіка, у свою чергу, є дуже складною системою. Всі складні системи існують, доки вони еволюціонують, безупинно пристосовуючись до навко-

лишнього середовища, що змінюється, і одночасно змінюються самі. Всі такі системи не є вічними. Вони здійснюють певний життєвий цикл, що складається з ряду послідовних фаз [10]. Усе починається з невизначено довгої латентної фази, що переходить у фазу швидкого росту. Слідом за цим система досягає вершини свого розквіту й, зрештою, неминує переходить у фазу занепаду. Економічна система суспільства, у даному разі капіталістична, як і всі попередні системи в минулому, також проходить свій життєвий цикл через серію послідовних фаз. Виникає запитання, чи переживаємо ми зараз тимчасовий період випадкових труднощів у рамках капіталістичного способу існування або ж ми є свідками й учасниками радикального перетворення капіталістичної системи в щось зовсім інше, як схематично показано на рис. 3. На цьому малюнку наш час міститься поблизу точки перетину кривих: капіталізм ще не вмер, а фінансовий "неофеодализм" ще не розквітнув у всій своїй красі (або мерзентності). Навряд чи є підстави вважати наш час найкращим із можливих, але ймовірність настання значно гірших часів теж не виключена. Термін "Неофеодализм" у застосуванні до економічної системи, яка може непомітно й майже безкровно замінити капіталізм, ще не прищепився достатньо широко, головним чином тому, що небезпечність такої заміни поки не усвідомлена настільки, як вона того заслуговує. Середньовічний феодализм був системою двоповерхової структури. Верхній поверх був представлений власниками землі, цього основного джерела, з якого добувалася енергія, необхідна для існування всього суспільства. Нижній поверх був населений набагато щільніше — людьми, які забезпечували добування і перетворення енергії з природних джерел у цінності, споживані суспільством.

Питання про несправедливість такого стану речей практично взагалі не виникало у період розквіту класичного феодализма. Дохід феодального суспільства створювався працею мешканців нижнього поверху, але більша частина його надходила на верхній поверх.

Однак строк життя будь-якої складної системи, зокрема й феодализма, є обмеженим. Коли така система досягає вершини свого розвитку, вона входить у фазу занепаду, яка неминує закінчуватися заміною її на іншу систему. У феодальній Європі перші зачатки капіталістичних відносин виникли приблизно в XV столітті і до кінця XVIII століття з феодализмом було в основному покинчено: домінувати в Західному світі став капіталізм.

Капіталізм як економічна система підняв людство на новий рівень розвитку. Потенційні можливості людей у використанні додаткової (до їхніх фізіологічних потреб) кількості енергії незмірно зросли. Капіталістична епоха характеризується безпрецедентним розвитком науки й технології, демократизацією суспільних відносин, певним зменшенням ступеня нерівності, загальним ростом добробуту людей (хоча й не скрізь, але в багатьох країнах). Можна продовжити далі це похвальне слово капіталізму, але потрібно усвідомлювати, що капіталізм, як і попередній фео-

далізм, теж не є вічним, а приречений бути заміненим економічною системою іншого типу. На що вона буде схожа — ось питання, на яке навряд чи можна упевнено відповісти. Занадто багато чого залежить від позиції — від того, з якого "поверху" суспільства дивитися на процеси, що в ньому відбуваються.

10. Аеронавігаційна Алегорія

Приблизно 230 років тому Людина уперше піднялася в небо. Політ здійснили брати *Монгольф'єр*, що побудували велику повітряну кулю, заповнену гарячим повітрям від палаючої соломи. Гравюра того часу показує картину історичного запуску (рис. 4):

Може здатися дивним на перший погляд, але цю картину можна сприймати не тільки реалістично, як документальний ескіз історичної події, але також і як трохи несподівану алегорію сучасної економіки. Як видно, на рівні землі працюють люди (вважайте, що це капіталісти і їхні наймані робітники) і роблять щось раніше небачене. Вони побудували величезну конструкцію, спорудили велике вогнище й палять у ньому солому. Гарячий дим (вважайте, що це "легкі гроші") піднімається вгору й заповнює величезну повітряну кулю. Люди на землі ледь утримують повітряну кулю мотузками. На круговому "балконі" у нижній частині кулі можна бачити дві невеличкі фігурки мешканців верхнього поверху. Вони розмахують руками й кричать щось на зразок: "агов ви, там, унизу, додайте вогню, тут відкриваються такі привабливі перспективи! Незабаром нам буде належати вся Земна куля!" Вони сповнені самовдоволення й не розуміють, що повністю залежать від джерела гарячого диму на землі. Коли мотузки, що утримують кулю, будуть відпущені, вона підніметься на кілька десятків метрів, але повітря в ній охолоне, і куля разом з пасажиром спуститься з досягнутих висот на землю.

11. Історія: із самого початку й до цього дня, але дуже коротко

Приблизно три з половиною тисячоліття тому, коли *Мойсей* виводив євреїв з Єгипту, він був натхненний, звичайно, "державницькою" ідеєю. Він хотів дати своїм людям "землю обігану", де вони могли б жити, обробляючи свою землю й пожинаячи плоди, які вона дає. Досить було, однак, *Мойсею* залишити на кілька днів юрбу, яку він вів, як з'явилися ентузіасти, що пропонували простіший і легший, на їхній погляд, шлях. Вони казали, що немає необхідності йти кудись, обробляти землю й наполегливо працювати, якщо можна звернутися безпосередньо до божества: "воно щедро відплатить нам за поклоніння й шанування." Із цією метою вони створили ідола, Золотого тельця. Після повернення *Мойсей* суворо покарав відступників. Така реакція мала, безсумнівно, важливі історичні наслідки. Ця біблійна історія описує, імовірно, перший зафіксований випадок, який можна розглядати як протиставлення двох різних способів реалізації специфічної здатності Homo sapiens використовувати енергію понад свої фізіологічні потреби — або поступовим удосконалюванням цієї здатності на основі власного досвіду, або накопиченням надлишкової енергії в матеріалізованій формі, скажімо, у вигляді золота або скарбів.

Згодом цей дуалізм неодноразово виявлявся і в інших умовах. Прикладом може служити непримиренна ворожнеча Рима й Карфагена. Народ Рима завжди мав чітку державницьку орієнтацію, тоді як Карфаген, і особливо його правителі прагнули, головним чином, до одержання якомога більшого прибутку.

Рис. 4.

Пропустимо тепер два тисячоліття або трохи більше. На початку ХХ століття (уже нашої ери) меркантильне мислення політичних діячів Великобританії й Франції помітно сприяло успіху більшовицького перевороту в Росії, що була їхнім третім партнером у військовому союзі. Нерозсудлива жадібність, виявлена переможцями в Першій світовій війні стосовно переможеної Німеччини, ініціювала кризу тридцятих років у США (*Дж. Кейнс* попереджав про цю небезпеку), а через кілька років вона ж породила *Гітлера* й, зрештою, привела світ до Другої світової війни.

Навіть цей короткий перелік деяких, дуже важливих історичних подій дає серйозні підстави засумніватися в тому, що наполегливе впровадження у свідомість людей принципу "Прибуток понад усе" нібито спрямовує розвиток людства на найкращий із можливих шляхів. Навпаки, це шлях, який може привести до важких, незворотних наслідків.

В Америці, країні найефективнішого й динамічного капіталізму, небезпеку, що виникає з надмірної концентрації грошей, зрозуміли вже наприкінці дев'ятнадцятого століття. Картинка з газети того часу показує це досить недвозначно (рис. 5). Американське суспільство і його законодавці продемонстрували тоді високий рівень розуміння й відповідальності. Прийнятий в 1890 р. Антитрестовський закон Шермана повинен був обмежити можливості монополізації в промисловості й, відповідно, надмірне концентрування грошей. Однак закон недовго був чинним. Незабаром суспільство перестало активно пручатися лавиноподібному про-

Рис. 5.

цесу концентрування грошей у руках вузького кола осіб, які одержали таким чином надмірну владу над суспільством.

У 1910 р., на курорті Jekyll Island (штат Джорджія) в умовах повної конфіденційності зібралася група із дванадцяти провідних банкірів Америки. Вони уклали секретну угоду, яка трьома роками пізніше призвела до заснування "Федеральної резервної системи" (Фед) — унікальної, і, як багато хто вважає, неконституційної організації, чії "рішення не потребують санкцій президента або яких-небудь інших представників виконавчої або законодавчої гілок влади"! Незабаром Фед став надзвичайно впливовою структурою, що має необмежену владу робити майже все, що заманеться [11]. Деякі автори розглядають всю цю історію як "Найбільше пограбування Америки" [12].

Вживши заходів проти монополій, щоб підтримати вільну конкуренцію в промисловості, як необхідну умову її успішного розвитку, влада США допустила абсолютно нелогічний крок, створивши передумови для монополізації банківської сфери. Спочатку все здавалося чудовим — з появою Фед виникла надія на фінансову стабільність. Далі була Перша світова війна, потім депресія тридцятих років, потім Друга світова війна, і нарешті настала епоха процвітання.

Проте, вже на початку 1950-х років помітно виявилися деякі тривожні ознаки. Фінансовий обіг почав зростати набагато швидше, ніж збільшувався національний продукт. Держава, так само, як її громадяни, впадали в постійно зростаючі борги. Вплив фінансових кіл на політичне життя Америки безупинно збільшувався. Висловлюванням глави Фед стали надавати більшу увагу, ніж словам президента країни.

Монополізація фінансової сфери відбувалася прискореним темпом у другій половині століття й незабаром вийшла на глобальний рівень. У 1945 році виник Всесвітній банк, а потім і ціла група міжнародних фінансових організацій (World Bank Group). Майже одночасно був утворений Міжнародний валютний фонд. Всі ці новоутворення є неурядовими організаціями і, по суті, не несуть жодної відповідальності за свою діяльність. Вважається, що всі вони були створені для якихось шляхетних цілей, і іноді їхня діяльність справді приносить користь. Однак тішити себе якимись ілюзіями на цей рахунок було б необачно. Будь-яка організація, що не робить чогось реального, але пропускає кризь себе величезні потоки віртуальної енергії, грошей, неминуче знайде способи зміцнити власне положення, скористатися ним для одержання прибутку й привілеїв і збільшення свого політичного й соціального впливу.

Загальну картину подій останніх десятиліть можна охарактеризувати як триумф фінансового монополізму. Упродовж цього часу були встановлені, образно кажучи, носійні стовпи для подальшого монтажу розкішних замків для фінлордів, привілейованих мешканців третього (фінансового) поверху "Прекрасної нової економіки". Велика робота була проведена з психологічної підготовки населення до неминучих змін; успішно були "приручені" або утягнені в боргову залежність уряди багатьох країн.

З іншого погляду, триумф фінансового монополізму виглядає зовсім інакше, майже як катастрофа. **Джордж Сорос**, проникливість і здатність до глибокого аналізу якого безсумнівні, у своїй книзі, виданій 1998 р., передрікав фінансову катастрофу [13]. Одинадцятьма роками пізніше він же дуже песимістично оцінив перспективи швидкого розв'язання кризи [14]. Все нові й нові факти підтверджують ці прогнози. Занепокоєння тим, що відбувається у світі, висловлюють також інші автори, наприклад [15-18]. До цього можна додати лише те, що було б, імовірно, **правильніше розглядати поточні події не як кризу капіталізму, не як його тимчасове недужання, а як болісний перехід однієї соціальної системи, капіталізму, у зовсім іншу, у**

неофеодалізм. При спробі зрозуміти, що з нами відбувається, мимоволі виникає неприємне почуття, начебто людство взагалі не проходило свій довгий, важкий, часом навіть кривавий шлях з дикого й примітивного існування у "землю обітовану", оскільки ця земля виявилася вже зайнятою. Там оселився ідол, відновлений з попелу його давнього попередника, спаленого **Моїсеєм** три з половиною тисячоліття тому. Нове втілення ідола значно відрізняється від свого прототипу, Золотого тельця, і своїм зовнішнім виглядом й своєю міццю, але зовсім не основними ідеологічними принципами. Цього разу він нікому не дозволить знищити себе так просто, як у колишні часи, натомість сам може сильно змінити людську природу. У всякому разі, менше ніж за століття йому вдалося дуже істотно вплинути на свідомість людства. Змінився навіть зміст деяких слів. Такі прості, використовувані з давніх часів слова, як "дохід" або "прибуток", придбали якийсь сакральний відтінок, стали чимось на зразок Символу Віри в ідола нашого часу і його безумовну владу. Суспільство дуже легко й бездумно засвоєло основний принцип Нової Віри, відповідно до якої максимізація доходів — це і є справжня мета діяльності людини й ціль існування самого людства. Число чинних жерців нової віри зростає, і вони успішно заселяють третій поверх нової економічної системи.

Спогад про епізод, описаний у Старому Заповіті, не є просто метафорою. Вірування, що сповідують люди, тісно пов'язані з їхнім способом життя. Будівники пірамід вірили в божественність фараона, феодальна епоха в Європі протікала, в основному, у рамках ідеології католицизму, капіталізм на всьому своєму історичному шляху був тісно пов'язаний, головним чином, із Протестантизмом. Чого може очікувати людство при переході до фази неофеодалізму? Повернення до старозавітної віри в Золотого тельця під новим ім'ям, таким, скажімо, як "Профітизм" або щось подібне? У будь-якому разі, вже зараз є цілком достатньо неофітів, що сліпо вірують в ідола, так само як і завзятих проповідників нової віри.

12. Національні держави чи інтернаціональні Банки?

Кілька тисяч років тому людство досягло успіхів у формуванні досить великих, складних, високоструктурованих і довгоживучих асоціацій, здатних до самозбереження й саморозвитку. Ми визначаємо їх як держави. Це було одним із найвагоміших досягнень людства. Вся його наступна історія, в остаточному підсумку, є історією держав. На рівні держав люди створили свої культуру й історію у всій їхній розмаїтості.

Держава — будь-яка людська асоціація, що досягла відповідного рівня організації, — є складною динамічною системою, що живе й функціонує як своєрідний живий "надорганізм". Кожна держава має своє "місце під сонцем", населене людьми, достатньо тісно зв'язаними між собою загальним походженням і попередньою історичною долею. Структура держави складається з багатьох підсистем, відповідальних за виконання певних функцій, життєво важливих для підтримання й збереження держави в цілому. Всі ці підсистеми тісно пов'язані між собою. Стабільність держави, її довговічність, благоденство країни і її громадян великою мірою залежать від ефективності взаємної координації всіх підсистем держави. Структура державної системи формується, підтримується в активному стані й розвивається протягом усього свого життєвого періоду унікальним способом, специфічним для кожного конкретного суспільства.

Розвиток держав протікає зазвичай важким, задалегідь не визначеним шляхом. На цьому історичному шляху трапляються різні "вигини й повороти". Деякі з них визначають-

ся зовнішніми факторами, інші є наслідком вияву вроджених особливостей людей і їхніх асоціацій. Скажімо, коли хто-небудь (честолюбна людина, нація, релігія, ідеологічна система, шар суспільства або підсистема держави) усвідомлює, що в неї є певні шанси встановити своє панування (не має значення, реальні ці шанси або ілюзорні) — це все! Драматичні колізії й людські жертви є неминучими. Якщо спробу захопити владу здійснюють "полковники", її звичайно називають путчем (особливо, якщо вона провалюється), якщо політична партія — повстанням, зміною політичного курсу, навіть соціальною революцією — все залежить від кінцевого результату. Виникнення таких домагань свідчить про існування серйозних проблем у суспільстві й про відсутність внутрішньої коадаптації його структур, інститутів і соціальних шарів. У більшості випадків такі події розхитують державу, викликають істотні зміни в її структурі, але дуже рідко призводять до її повного краху. Те, що відбувається у світі зараз, — явище зовсім іншого масштабу й значущості. Претензії на домінування в Прекрасному Новому Світі завтрашнього дня заявлені зараз економікою, тобто підсистемою держави, точніше, навіть не економікою взагалі, а її третім поверхом — фінансовою компонентою, що надзвичайно роздулася упродовж минулих десятиліть. Підйом фінансового капіталу на домінуючий рівень неминуче призведе до дуже серйозних наслідків. Насамперед, це означає кінець багатокілової епохи незалежних держав як основної форми існування людських суспільств. Навіть найперші, демонстративні кроки нинішніх претендентів на світове панування шокують своїм цинізмом. Міжнародний валютний фонд (МВФ — одна з перших монументальних конструкцій, споруджених на третьому поверсі світової економіки) — організація, що має справу тільки із грошима й не несе ні найменшої відповідальності за долі країн і народів, розуміло диктує урядам деяких незалежних держав, як вони повинні поводитися зі своїм населенням. Зокрема, вони повинні, нібито, обмежити доступ молоді до вищої освіти, підняти пенсійний вік, збільшити податки тощо. Ці міри стосуються найчисленнішого, базового (нижнього) поверху суспільства. При цьому переслідуються не тільки економічна, але також і психологічна мета. Капіталізм, і це незаперечний факт, у свої найкращі часи породив безпрецедентне соціальне й психологічне явище — велике поширення почуття власної гідності серед усіх шарів суспільства, включаючи найнижчі. Раніше це було привілеєм лише верхніх соціальних шарів. Така властивість як почуття власної гідності є протипоказаною системам феодального типу: маси в них повинні бути однорідними й покірними до раболіпства.

Ще принизливішим є те, що уряди держав виявляють повну готовність беззастережно приймати умови МВФ.

Література

- http://www.youtube.com/artist/abba?feature=watch_video_title
<http://www.youtube.com/watch?v=wckomcil79s>
- The Economic Nobel Prize, Nikolay Gertchev
http://libertarianpapers.org/articles/2011/lp_3_9.pdf
- Financialization, Wikipedia
- Foremski T. Silicon Valley Watcher. http://www.siliconvalleywatcher.com/mt/archives/2008/10/the_size_of_der.php
- US and World debts: <http://usdebtclock.org/index.html#>
- Ксенжек О. Quid est Homo або Що є Людина? //Світогляд.— 2009. — №1. — с. 45-51.
- Ксенжек О. Money: Virtual Energy; Economy through the Prism of Thermodynamics. — Universal Publishers, 2007. — 211p.
- Ксенжек О. Проші — це Енергія //Світогляд.-2009.-№6.— с. 44-54.
- Black W. How the Servant Became a Predator
http://www.newdeal20.org/2009/10/12/how_the_servant_became_a_predator_finances_five_fatal_flaws_5330/
- Ксенжек О. Динаміка складних систем // Світогляд.— 2011— №6.— с. 62-69.
- Money, Banking, and the Federal Reserve: the Complete Transcript Mises Daily: February 23, 2008 by M. Rothbard, <http://mises.org/>
- Griffin E. The Creature from Jekyll Island: A Second Look at the Federal Reserve, 2002, American Media.— 608 p.
<http://www.apfn.org/apfn/reserve.htm>
- Soros G.. The Crisis of Global Capitalism. Public Affairs, 1998, -288p.
- Soros sees no bottom for world financial "collapse" // Reuters, February 21, 2009,
- Kevin P. American Theocracy: The Peril and Politics of Radical Religion, Oil, and Borrowed Money in the 21st Century. - Viking Adult, 2006. — 462 p.
- Kevin P. Bad Money: Reckless Finance, Failed Politics, and the Global Crisis of American Capitalism. Viking Adult, 2008. —256 p.
- Callinicos A. Bonfire of Illusions. The Twin Crises of the Liberal World. — John Wiley & Sons, 2010. — 144 p.
- Maxton G. The End of Progress: How Modern Economics Has Failed Us. John Wiley & Sons, 2011. — 256 p.